

Παρακαταθήκες Ορθοδοξίας και Ελληνισμού σε επιστολές του Ιωάννου Καποδίστρια προς εκκλησιαστικά πρόσωπα της εποχής του

ANNA KARAMANIDOU, Επικ. Καθηγήτρια Θεολογικής Σχολής, Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ

Email: annakarm@past.auth.gr

Α΄.

1. Η επιστολογραφία του Καποδίστρια

Οι επιστολές των ιστορικών προσώπων αποτελούν αναμφισβήτητα ένα πρωτογενές ιστορικό υλικό ιδιαίτερης σημασίας, διότι παρέχουν άμεσες πληροφορίες, διαφωτίζουν γεγονότα, σχεδιασμούς και στόχους.

Κυρίως όμως η μεγάλη συμβολή της μελέτης των επιστολών έγκειται στην αποκάλυψη των θετικών ή και των αρνητικών πλευρών κάθε ιστορικής προσωπικότητας σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές.

Είναι προφανές ότι η δημόσια εικόνα διαμορφώνεται πολλές φορές βάσει μόνον των εξωτερικών μετρήσιμων, περιγραπτών, φανερών στην κοινή θέα γεγονότων, καθώς και βάσει της οπτικής θεώρησης και της κοσμοθεωρίας του ιστορικού συγγραφέως.

Οι επιστολές όμως, και μάλιστα οι προσωπικές επιστολές φανερώνουν μία αθέατη στον πολύ κόσμο πλευρά του ιστορικού προσώπου, με τις ευαισθησίες, τις αδυναμίες, τις δοκιμασίες, τις αγωνίες, τις θυσίες, τις ελπίδες, τους στόχους, όλα τα συναισθήματα και όλα τα πιστεύω του.

Η μελέτη επομένως της επιστολογραφίας σε συνδυασμό με τη μελέτη ιστορικών εγγράφων και συγγραφών καθιστούν πληρέστερη την εικόνα κάθε ιστορικού προσώπου και σε δεύτερο επίπεδο διαφωτίζουν καλύτερα τα γεγονότα ιστορικών περιόδων, στα οποία αυτό εμπλέκεται καθ' οιονδήποτε τρόπον. Βεβαίως πάντοτε υπάρχει η ανάγκη της κριτικής υπέρβασης από τον ιστορικό συγγραφέα, όμως η διασταύρωση των πηγών και η αφθονία του υλικού μπορούν να διασφαλίσουν σε μεγάλο βαθμό την αντικειμενικότητα των συμπερασμάτων.

Όλα τα παραπάνω έχουν απόλυτη εφαρμογή στην περίπτωση του κόμητος και πρώτου Κυβερνήτη της νεώτερης Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια^[1]. Η κομβική παρουσία του στην ιστορική πορεία του Ελληνικού έθνους από την περίοδο της Οθωμανικής δουλείας στην οργανωμένη δομή ενός ελεύθερου και ανεξάρτητου κράτους προσδίδει εξ αρχής τεράστια σημασία στην ανάγκη να αναλυθεί πλήρως κάθε πλευρά της προσωπικότητάς του. Για το λόγο αυτό δεν επαρκούν τα ιστορικά κείμενα, όσο πλούσια, περιεκτικά κι αν τα παραδίδει στον ερευνητή και στον αναγνώστη η καποδιστριακή βιβλιογραφία^[2].

Αποτελεί αναντίρρητη ανάγκη, η συστηματική, προσεκτική και διασταυρωμένη μελέτη όλων των επιστολών του Καποδίστρια, σε συσχετισμό με τους αποδέκτες του και τις ιστορικές συγκυρίες της συγγραφής τους.

Παραμένει πολύτιμη ως πηγαίο υλικό η συλλογή Επιστολών του, η οποία εκδόθηκε σε τέσσερις τόμους από το 1841 έως το 1843^[3]. Η συλλογή αυτή όμως δεν είναι πλήρης. Κατ' αρχήν καλύπτει μερικώς μόνον την τελευταία περίοδο της ζωής και της δράσης του ως Κυβερνήτη της Ελλάδας (1827-1831). Αν μάλιστα κρίνουμε από την ποσότητα των επιστολών της συλλογής από το πλήθος των παραληπτών τους κι αν συνυπολογίσουμε τη σύνολη ιστορική του διαδρομή, μπορούμε κάλλιστα να συμπεράνουμε ότι υπάρχει ανέκδοτη και ίσως ακόμη άγνωστη καποδιστριακή αλληλογραφία. Απόδειξη περί τούτου αποτελούν οι κατά καιρούς συνεχιζόμενες εκδόσεις ανεκδότων επιστολών, όπως επί παραδείγματι του Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, καθηγητή

του Πανεπιστημίου της Βιέννης^[4], καθώς και η πρόσφατη (27/06/2012) δημοπρασία 37 ανεκδότων επιστολών που απηύθυνε ο Καποδίστριας στο στενό συνεργάτη του Αλέξανδρο Κοντόσταυλο^[5] την περίοδο 1828-1830, αντί ποσού 26.000 Ευρώ.

Επομένως κάθε θεματική διερευνητική προσέγγιση στην αλληλογραφία του Καποδίστρια θα παραμένει ελλιπής εκ των πραγμάτων, εφόσον δεν έχει συλλεγεί και εκδοθεί το σύνολο των σωζομένων επιστολών του. (Από τη σκοπιά αυτή και η παρούσα μελέτη θεωρείται ως μία πρώτη προσέγγιση του αντικειμένου του θέματος της).

2. Εκκλησιαστικά πρόσωπα σχετιζόμενα με τον Ιωάννη Καποδίστρια

Η επιλεκτική μας αναφορά σε εκκλησιαστικά πρόσωπα σχετιζόμενα με τη ζωή και τη δράση του Ι. Καποδίστρια έχει σκοπό να υποβοηθήσει στην κατανόηση της ευρύτερης προσωπικότητάς του. Τα πρόσωπα αυτά δεν είναι τα μόνα από πλευράς εκκλησιαστικής που συνέβαλαν στη χάραξη της ελληνικής και ορθοδοξοκεντρικής πορείας του και δεν είναι κατ' ανάγκην αποστολείς ή αποδέκτες επιστολών του. Άλλωστε η πλήρης έκδοση της επιστολογραφίας του ασφαλώς πολλά έχει ακόμη να συνεισφέρει επί του θέματος.

α. Συμεών Μασέλλος, μοναχός και ηγούμενος της Ι. Μονής Πλατυτέρας Κέρκυρας.

Ο Ιωάννης σπούδασε τα πρώτα γράμματα στο Ρωμαιοκαθολικό μοναστήρι της Αγίας Ιουστίνης (Santa Giustina) στη Γαρίτσα της Κέρκυρας, όπου λειτουργούσε σχολείο των αριστοκρατικών οικογενειών του νησιού, και όπου έμαθε πολύ καλά τη Λατινική, την Ιταλική και τη Γαλλική γλώσσα.

Εν τούτοις η πνευματική του τροφοδοσία ήταν γνήσια ορθόδοξη κι αυτό οφείλεται στην κατήχηση και στο βίωμα που άντλησε από την Ιερά Μονή Πλατυτέρας^[6]. Ο μοναχός και κατόπιν ηγούμενος Συμεών Μασέλλος, ήταν ο πρώτος του πνευματικός πατέρας από ηλικίας 12 ετών. Στην ιερατική αυτή φυσιογνωμία οφείλεται η σπορά του ορθόδοξου χριστιανικού λόγου στον νεαρό Ιωάννη, ο οποίος λόγος ρίζωσε και έδωσε πολλαπλάσιο καρπό σε όλη του τη βιωτή. Το 1792 σε ατύχημα με άλογο σώθηκε ως εκ θαύματος, το οποίο απέδωσε στην Παναγία την Πλατυτέρα και τους αγίους Τιμόθεο και Μαύρα, και ενίσχυσε την προς τον Θεό πίστη του.

Η οικογένεια Καποδίστρια ποικιλοτρόπως ενίσχυσε τη Μονή. Πολλές δωρεές είναι προσωπικές του Ιωάννου σταλμένες από τη Ρωσία.

Στον κοιμητηριακό περίβολο της Μονής σώζονται μεταξύ άλλων σπουδαίων προσωπικοτήτων οι τάφοι του ίδιου του Ιωάννου Καποδίστρια, του πατέρα του Αντωνίου – Μαρία και των αδελφών του Βιάρου και Αυγουστίνου.

β. Ανδρέας Ιδρωμένος, λόγιος ιερέας, δάσκαλος και ιστορικός συγγραφέας (Πάργα, 1764 – Κέρκυρα, 27/1/1843)^[7].

Μαθητής του ιερομονάχου Ακακίου Δεσύλλα χειροτονήθηκε ιερέας το 1791. Έδρασε στην Πάργα στο πλευρό των αγωνιζομένων κατά του Αλή πασά Σουλιωτών και υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του Ρήγα Φεραίου.

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ Ι: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΟΡΑΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ

www.academy.edu.gr

Το 1804 αποδέχθηκε την πρόσκληση του Ιωάννου Καποδίστρια, Επιθεωρητή της Δημόσιας Εκπαίδευσης των Επτανήσων, και εγκαταστάθηκε πανοικεί στην Κέρκυρα αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση της πρώτης ελληνικής σχολής δημόσιας εκπαίδευσης, η οποία στεγάστηκε στην ερημωμένη ρωμαιοκαθολική Μονή της Παναγίας του Καρμήλου ή της Τενέδου και γι' αυτό έφερε την ονομασία «Σχολή Τενέδου» (Το προσωνύμιο αποδίδεται στους Ενετούς μοναχούς από την Τένεδο, οι οποίοι το 1657 διωγμένοι από τους Τούρκους κατέφυγαν στην Κέρκυρα φέροντες και εικόνα της Παναγίας της παλαιάς μονής τους).

Η πανηγυρική έναρξη των μαθημάτων στις 8 Νοεμβρίου του 1805 επισφραγίστηκε από τον διασωθέντα λόγο του. Η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και της κλασσικής γραμματολογίας συνεχίστηκε μέχρι το 1824 με προσήλωση μοναδική και με ανάδειξη μαθητών του ως σπουδαίων προσωπικοτήτων της Κέρκυρας. Ο ίδιος ο Ιωάννης Καποδίστριας και ο αδελφός του Βιάρος συγκαταλέγονται μεταξύ των μαθητών του Ιδρωμένου. Η εκτίμηση, η αγάπη και ο σεβασμός του Ιωάννου προς τον διδάσκαλό του υπήρξε συνεχής. Από τη διασωθείσα αλληλογραφία τους συνάγεται ότι ο Καποδίστριας και από τη θέση του υπουργού του τσάρου Αλεξάνδρου Α΄ προσπαθούσε πάντοτε να ικανοποιεί κάθε αίτημά του προς όφελος της πατρίδος τους.

Στις 29 Μαΐου 1824, ημέρα της καθιέρωσης του Ιονίου Πανεπιστημίου, ο π. Ανδρέας Ιδρωμένος αναγορεύθηκε παμψηφεί ως πρώτος θεολογοδιδάκτωρ του πρώτου εκείνου Ελληνικού Πανεπιστημίου, και κατόπιν κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής και Αρχιμανδρίτης της Ιονίου Ακαδημίας. Τη θέση του στη Σχολή Τενέδου κατέλαβε ο μέχρι τότε βοηθός του Χριστόφορος Περραιβός.

Μεγάλη υπήρξε η συμβολή του στη διόρθωση των εκκλησιαστικών λειτουργικών βιβλίων του Ωρολογίου, της Παρακλητικής και των Μηναίων κατόπιν εισηγήσεώς του το έτος 1838 προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο τον ΣΤ΄ (1835-1840).

Πλούσια και η συγγραφική του παραγωγή τόσο σε πεζό, όσο και σε ποιητικό λόγο. Μεταξύ αυτών και το πόνημά του *«Ιωάννης Καποδίστριας Κυβερνήτης της Ελλάδος»*, που εκδόθηκε το 1900 στην Κέρκυρα.

Εκοιμήθη στις 27 Ιανουαρίου του 1843 και με πάνδημη συμμετοχή ενταφιάστηκε στο μεγάλο ορθόδοξο κοιμητήριο της Κέρκυρας.

γ. *Άνθιμος Γαζής, κληρικός και λόγιος, διδάσκαλος του Γένους (Μηλιές Πηλίου, 1758 – Σύρος 28/11/1828)* ^[8].

Ο κατά κόσμον Αναστάσιος Γκάζαλης, απόφοιτος του «Ελληνομουσείου της Ζαγοράς» χειροτονήθηκε διάκονος σε ηλικία 16 ετών και αρχιμανδρίτης στην Κωνσταντινούπολη λαβών το όνομα Άνθιμος και το επίθετο Γαζής.

Το 1797 ανέλαβε εφημέριος στο ναό του Αγίου Γεωργίου της ελληνικής παροικίας της Βιέννης και επιδόθηκε σε αξιοθαύμαστη δραστηριότητα. Επιμελήθηκε πλήθους εκδόσεων ελληνικών θρησκευτικών, φιλοσοφικών και φυσιογνωστικών έργων. Μεγάλη η προσφορά του σε χαρτογραφικές εκδόσεις και επανεκδόσεις πολύτιμων για την Παιδεία συγγραφών. Ανεκτίμητη η σημασία του τετράτομου Λεξικού του της ελληνικής γλώσσας.

Την 1η Ιανουαρίου 1811 κυκλοφόρησε στη Βιέννη το πρώτο φύλλο του περιοδικού «Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικά Αγγέλια υπό Ανθίμου Γαζή εκδιδόμεναι» με τη συμπαράσταση του μητροπολίτου Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου και της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου.

Το 1815 είναι το καίριο έτος συνάντησης και συνεργασίας με τον Ιωάννη Καποδίστρια, ευρισκόμενο στη Βιέννη ως μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Βιέννης. Με τη σύμπραξη του Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου και άλλων επιφανών Ελλήνων ίδρυσαν τη «Φιλόμουσο Εταιρεία». Σκοπός της Εταιρείας ήταν «η καταβολή των αναγκαίων χρημάτων δια την έκτασιν της παιδείας εις την Ελλάδα, δια την έκδοσιν των κλασσικών λεγομένων συγγραφέων και διά την αναζήτησιν παντός είδους αρχαιοτήτων».

Ο Γαζής μερίμνησε για την ίδρυση το ίδιο έτος Σχολής στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τις Μηλίες Πηλίου, με πλούσια βιβλιοθήκη.

Το 1817 μνήθηκε στα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας στην Κωνσταντινούπολη και αναδείχθηκε σε κορυφαίο στέλεχος της διοικητικής της ιεράρχησης περιερχόμενος τις περισσότερες περιοχές της υπόδουλης Ελλάδας.

Στις 7 Μαΐου 1821 κήρυξε την επανάσταση στο Πήλιο, η οποία όμως τοπικά απέτυχε. Μετείχε σε πολλές μάχες και εκλέχθηκε αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος. Έλαβε ενεργό μέρος σε πολλές Επιτροπές με ιδιαίτερη την προσφορά του στον ευαίσθητο τομέα της Παιδείας.

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του αποσύρθηκε διακριτικά από τα δημόσια πράγματα για να καταλήξει στις 28 Νοεμβρίου 1828 στη Σύρο^[9].

δ. Ιγνάτιος, μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)^[10]

Ο κατά κόσμον Ιωάννης Μπάμπαλος ή Κακουγδός καταγόταν από τα Χρύσαφα Λακωνίας. Η οικογένειά του μετανάστευσε στη Λέσβο και από εκεί βρέθηκε νέος στην Κωνσταντινούπολη. Εκάρη μοναχός και φοίτησε στην Πατριαρχική Ακαδημία. Η εκκλησιαστική πρόοδός του τον οδήγησε το 1794 στην επισκοπή Ναυπάκτου και Άρτης, με έδρα την Άρτα. Η γειννίαση με τα Επτάνησα έγινε αιτία να συνδεθεί με ηγετικές τοπικές προσωπικότητες ιδιαίτερος μετά την ίδρυση της «Επτανήσου Πολιτείας» το 1800. Στην περίοδο αυτή τοποθετείται και η πρώτη του γνωριμία με τον Ιωάννη Καποδίστρια, ο οποίος ανέπτυξε τότε μεγάλη δραστηριότητα στην Κέρκυρα και στην Κεφαλληνία.

Οι κινήσεις αυτές του Ιγνατίου ήσαν ύποπτες για τον Αλή πασά των Ιωαννίνων, ο οποίος με τις επεκτατικές του κινήσεις κατέλαβε το 1805 την Πρέβεζα, οπότε ο Ιγνάτιος κατέφυγε στην Κέρκυρα. Εκεί η σύνδεση και η συνεργασία με τον Καποδίστρια εξελίχθηκαν περισσότερο.

Όταν με τη Συνθήκη του Τίλσιτ (27 Ιουνίου 1807) τα Επτάνησα περιήλθαν στους Γάλλους του Ναπολέοντος Βοναπάρτη, ο Ιγνάτιος έφυγε και δια της Ιταλίας κατέληξε τον Απρίλιο του 1809 στην Αγία Πετρούπολη.

Το επόμενο έτος 1810 η Σύνοδος της Ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας τον εξέλεξε Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας με έδρα το Βουκουρέστι, και ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη Ρωσοτουρκικός Πόλεμος (1806-1812).

Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (Μάιος 1812) οι παραδουνάβιες ηγεμονίες παραχωρήθηκαν στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι ο Ιγνάτιος αναγκάστηκε να καταφύγει στη Βιέννη, όπου ανέπτυξε σπουδαίο πνευματικό έργο, συνεργαζόμενος με τους εκδότες του περιοδικού «Λόγιος Ερμής». Εκεί συναντήθηκε για μία ακόμη φορά ο δρόμος του με τον Καποδίστρια, εξέχον μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας στο Συνέδριο της Βιέννης. Με τη σύμπραξη μάλιστα και του Άνθιμου Γαζή, καθώς και άλλων προσωπικοτήτων της ελληνικής παροικίας, το 1815 ίδρυσαν και οργάνωσαν την περίφημη «Φιλόμουσο Εταιρεία».

Το ίδιο έτος ο Ιγνάτιος άφησε τη Βιέννη και εγκαταστάθηκε στην Πίζα, σπουδαίο επίσης κέντρο Ελλήνων λογίων της προεπαναστατικής περιόδου. Εκεί μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και ανέπτυξε σπουδαία δράση για την κατάλληλη προετοιμασία, πνευματική και υλική, της Επανάστασης. Συμμεριζόταν τις απόψεις του Καποδίστρια ότι δηλαδή η τρέχουσα περίοδος δεν ήταν ευνοϊκή για την έναρξή της, όμως με την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 αφιέρωσε όλες του τις δυνάμεις για την επιτυχία της και για την ενημέρωση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης.

Η δημοσιευμένη αλληλογραφία του πείθει για τη ενεργό συμμετοχή του σε πολλά γεγονότα της μετεπαναστατικής κρίσιμης περιόδου. Η αλληλογραφία του με τον Κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια αποδεικνύει τη συμβουλευτική και ενισχυτική του προσπάθεια να τον βοηθήσει στα πρώτα βήματα οργάνωσης του ελληνικού κράτους.

Πέθανε στην Πίζα στις 12 Σεπτεμβρίου 1828 πριν προλάβει να πραγματοποιήσει την επιθυμία του να έλθει στην ελεύθερη Ελλάδα^[11].

Ο Ιγνάτιος συγκαταλέγεται στις διαπρεπέστερες εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες των προεπαναστατικών χρόνων και της επανάστασεως του 1821.

ε. Κωνσταντίνος Οικονόμος, ο εξ Οικονόμων (Τσαρίτσανη Θεσσαλίας, 1780 – Αθήνα 1857)^[12].

Γόνος ιερατικής οικογενείας γαλουχήθηκε από μικρός στα γράμματα και την αγάπη για την Ορθοδοξία από τον ιερέα πατέρα του Κυριακό, τιμηθέντα με το οφίκιο του οικονόμου. Μαθητής της περίφημης Σχολής των Αμπελακίων εντάχθηκε σε ηλικία 20 ετών στις τάξεις του έγγαμου κλήρου. Η ευρύτητα της παιδείας του οδήγησε τον επίσκοπο του Ελασσώνος Ιωαννίκιο να του αναθέσει κηρυκτική περιοδεία στις εκκλησίες της Μικράς Ασίας και το Κυρίως μεγάλη ποιμαντική δράση σε όλη την επισκοπή Ελασσώνος. Είχε συμμετοχή στην εξέγερση του παπα-Ευθυμίου Βλαχάβα, φυλακίστηκε, αλλά με καταβολή σημαντικών λύτρων από του ομογενείς του ελευθερώθηκε (1806) και κατέφυγε στην Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών, κατά προτροπή του πατριάρχου Γρηγορίου Ε' (1808).

Η φήμη του ως λογίου και δραστήριου κληρικού τον οδήγησε αρχικά στη Θεσσαλονίκη, ως έξαρχο και αρχιερατικό επίτροπο του Θεσσαλονίκης Γερασίμου, και κατόπιν στη Σμύρνη ως διδάσκαλο και στη συνέχεια ως σχολάρχη του Φιλολογικού Γυμνασίου (1809-1819).

Ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε' τον κάλεσε στην Κωνσταντινούπολη ως στενό του συνεργάτη και του απένειμε τον τίτλο «πατριαρχικός του Οικουμενικού θρόνου ιεροκήρυξ και διδάσκαλος πασών των ορθοδόξων εκκλησιών» (1819-1821).

Με την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 και τις απειλούμενες σφαγές αναγκάστηκε να καταφύγει στην Οδησό, όπου εκφώνησε τον περίφημο επικήδειο λόγο του επί του σκηνώματος του εθνομάρτυρος Πατριάρχου στις 19 Ιουνίου 1821 στο ναό της Μεταμορφώσεως.

Επόμενος σταθμός της πορείας του η Αγία Πετρούπολη, όπου ανέπτυξε τεράστια δράση με κηρυκτικό και συγγραφικό έργο και με την υποστήριξη του τσάρου Αλεξάνδρου Α', ο οποίος τον προώθησε στις θέσεις του συνέδρου της Εκκλησιαστικής Ακαδημίας και του εταίρου της Ακαδημίας Επιστημών της Αγίας Πετρούπολης. Κατά την περίοδο αυτή συνδέθηκε ιδιαιτέρως με τον Ιωάννη Καποδίστρια και με την σύμπραξη άλλων Ελλήνων συνέβαλαν αποφασιστικά στη στροφή της ρωσικής πολιτικής υπέρ της επαναστατημένης Ελλάδας. Ολιγόχρονη η συνύπαρξή τους στην Αγία Πετρούπολη, αλλά ιδιαιτέρως ισχυρή η πνευματική τους συνταύτιση απόψεων, όπως φαίνεται από τη διασωθείσα αλληλογραφία τους. Παρέμεινε στην ρωσική πρωτεύουσα επί μία δεκαετία μέχρι το 1832.

Ο θάνατος οικείων προσώπων του από επιδημία χολέρας στη Βιέννη, τον οδήγησε στην απόφαση επιστροφής στην Ελλάδα. Διερχόμενος μεγάλα πολιτικά και πολιτιστικά κέντρα της Ευρώπης, το Βερολίνο, τη Λειψία, τη Βιέννη, τη Ρώμη, παντού γινόταν δεκτός με υψηλές τιμές εκτίμησης της μεγάλης του πνευματικής φυσιογνωμίας. Το 1834 έφθασε στο Ναύπλιο και από το 1837 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Αθήνα.

Παράλληλα με το πλούσιο συγγραφικό του έργο, μεγάλο του μέλημα υπήρξε ο αγώνας αποκατάστασης της κανονικής τάξεως της Εκκλησίας της Ελλάδος μετά από την αντικανονική ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της και την απόσχιση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο με κύριο αντίπαλό του τον αρχιμανδρίτη Θεόκλητο Φαρμακίδη (1833). Η σύγκρουση αυτή κατέληξε ουσιαστικά σε μία διάσταση δύο εκκλησιαστικών απόψεων και στην αντιπαράθεση μεταξύ παραδοσιακού και νεωτεριστικού, ελληνικού και δυτικού ξένου. Η επικράτηση όλων σχεδόν των ιδεών του Κωνσταντίνου Οικονόμου στην Εκκλησία και την παιδεία κατά τη δεκαετία 1840-1850 καταδεικνύει έτι περισσότερο την κορυφαία του προσωπικότητα, με αποκορύφωμα τη δικαίωση των αγώνων του και την κανονική αποκατάσταση της Εκκλησίας της Ελλάδος με τον Πατριαρχικό Τόμο του 1850.

Εκοιμήθη το 1857 σε ηλικία 77 ετών και ετάφη στον περίβολο της Ιεράς Μονής Ασωμάτων Πετράκη καταλιπών πλουσιότατο συγγραφικό έργο και ως προς το πλήθος και ως προς τη θεματολογία των συγγραφέων του^[13].

στ. Μισαήλ Αποστολίδης, μητροπολίτης Αθηνών (Μελλισουργός Κισσάμου, 1789 - 1862).

Στη Ιερά Μονή Θεοτόκου Γωνιάς Κρήτης εκάρη μοναχός και διάκονος, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα. Συνέχισε τις σπουδές του στο Φιλολογικό Γυμνάσιο της Σμύρνης, όπου είχε διδάσκαλο τον Κωνσταντίνο Οικονόμο των εξ Οικονόμων. Αποφοιτώντας χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και κλήθηκε στη Βιέννη το 1815 ως ιερέας και διδάσκαλος της Ελληνικής Κοινότητας.

Από το 1817 μέχρι το 1830 διορίστηκε και έδρασε στην Τεργέστη ως διευθυντής της ελληνικής σχολής και ως εφημέριος της ορθόδοξης Ελληνικής Κοινότητας. Η εθνοθησκευτική του δράση την περίοδο αυτή ήταν τεράστιας σημασίας.

Το 1827 έγινε δέκτης επιστολής από τον Ιωάννη Καποδίστρια, ως Κυβερνήτη πλέον της Ελλάδας, ο οποίος τον παρακαλούσε να προτρέψει τους Έλληνες της Ευρώπης να συνδράμουν στη δημιουργία Ορφανοτροφείων για την περίθαλψη των απορφανισθέντων παιδιών κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα.

Από τό 1830 εγκαταστάθηκε στο Μόναχο και ορίστηκε Διευθυντής της Ελληνικής Κοινότητας και του Ελληνικού Σχολείου της πόλης. Έχαιρε μεγάλης εκτιμήσεως και για το λόγο αυτό ο βασιλεύς της Βαυαρίας Λουδοβίκος ο Α΄, του ανέθεσε την εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας και ιστορίας στον γιό του Όθωνα εκλεγέντα ως πρώτο βασιλέα της Ελλάδας. Συνόδευσε μάλιστα το 1833 τον νεαρό μονάρχη στην Αθήνα όπου δίδαξε στο Θεολογικό Σχολείο και στο Διδασκαλείο. Το 1837 διορίστηκε ως πρώτος τακτικός καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών με αντικείμενα διδασκαλίας τη Δογματική Θεολογία, τη Χριστιανική Ηθική και την Ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης. Κοσμήτορας της Σχολής και Πρύτανης χρημάτισε κατά τα έτη 1842-43 και 1850-51, ενώ τό 1852 ανακηρύχθηκε επίτιμος καθηγητής, οπότε και εξελέγη αρχιεπίσκοπος Πατρών και Ηλείας. Στις 2 Δεκεμβρίου 1861 εξελέγη Μητροπολίτης Αθηνών.

Επί ποιμαντορίας του εγκαινιάσθηκε ο Μητροπολιτικός Ναός Αθηνών και ανεγέρθηκε το μνημείο προς τιμήν του Εθνομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου του Ε΄. Εκοιμήθη αιφνιδίως στις 21 Ιουλίου 1862.

Διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο εκκλησιαστικό ζήτημα της αυτοκεφαλίας της Εκκλησίας της Ελλάδος και υπήρξε μέλος της αντιπροσωπείας και της επιτροπής, που επιμελήθηκε την έκδοση του Πατριαρχικού Συνοδικού Τόμου του 1850. Κατέλιπε πολύ αξιόλογα θεολογικά συγγράμματα, εγχειρίδια και λόγους^[14].

ζ. Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός Ίμβριος (Ίμβρος, 1772 – Άγιον Όρος, 1851).

Γεννήθηκε στην Ίμβρο και εκάρη μοναχός το 1793 στο κουτλουμουσιανό μετόχι του νησιού. Υπήρξε μαθητής του αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, στο Άγιον Όρος και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην περιώνυμη Σχολή Κυδωνιών.

Σπουδαίος σταθμός της διδακτικής του πορείας υπήρξε η Εμπορική Σχολή της Χάλκης που λειτουργούσε υπό την αιγίδα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Δίδαξε Θρησκευτικά, Αρχαία Ελληνικά, συνέταξε εγχειρίδια προχωρημένης Αλγεβρας και Φυσικής και διετέλεσε σχολάρχης της.

Δίδαξε στη Θεσσαλονίκη, στην Κέρκυρα και κυρίως στη Βενετία, αρχικά ως διδάσκαλος και αργότερα ως διευθυντής του Ελληνικού Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου^[15]. Η εκπαιδευτική του παρουσία κατέληξε στην Αθωνιάδα Σχολή, της οποίας διετέλεσε και σχολάρχης (1848-1849).

Ο ιερομόναχος Βαρθολομαίος παράλληλα με τις διδακτικές του δραστηριότητες ανέπτυξε αξιόλογο συγγραφικό έργο λειτουργικών ευχών και μάλιστα προέβη σε αποκατάσταση και έκδοση εκκλησιαστικών κειμένων κυρίως κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Βενετία (Ωρολόγιον, Πεντηκοστάριον, Μηναία, Ευαγγέλιον). Η διευρυμένη φήμη του οδήγησε το 1828 τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια να του αναθέσει τη σύνταξη Προσευχηταρίου και Βιβλίου Κατήχησης, στα πλαίσια του ιδιαίτερου του ενδιαφέροντος για την εκπαίδευση των νέων με την έκδοση καταλλήλων σχολικών και εκκλησιαστικών βιβλίων. Μεσολαβητικό ρόλο στην επικοινωνία των δύο ανδρών διαδραμάτισε ο Ανδρέας Μουστοξύδης (1785-1860), σπουδαία προσωπικότητα της περιόδου αυτής και στενός συνεργάτης του Καποδίστρια σε πολλούς τομείς συγκρότησης του Ελληνικού κράτους και ιδιαίτερος της παιδείας^[16].

Η εκτενέστατη αλληλογραφία μεταξύ των εν λόγω προσώπων καθώς και του Νικολάου Χρυσόγελου, Γραμματέως επί της Εκπαιδείσεως, για τον τελικό καταρτισμό του περιεχομένου του έργου του Βαρθολομαίου υπό τον τίτλο «Ιερά Σύνοψις», για την έγκριση από την Εκκλησία της Ελλάδος και για την αρτιότερη έκδοσή του, αποδεικνύει το τεράστιο ενδιαφέρον του Καποδίστρια και την απεριόριστη εκτίμησή του προς τον συγγραφέα. Εν τούτοις απροσδόκητες εξελίξεις και κυρίως η δολοφονία του Κυβερνήτη ανέστειλαν την έκδοσή του^[17] παρά το γεγονός ότι η συσταθείσα υπό του Καποδίστρια στις 18/10/1829 αρχιερατική Επιτροπή αποτελούμενη από τους Αιγίνης Γεράσιμο, Ταλαντίου Νεόφυτο, Ρεθύμνης Ιωαννίκιο και Κυρήνης Παρθένιο είχε εισηγηθεί θετικά επί του έργου του Βαρθολομαίου.^[18]

Β΄.

Σχολιασμός επιλεγμένων επιστολών^[19] του Καποδίστρια.

1. Επιστολή προς κ. ιπτότην Μουστοξύδην στη Βενετία (Βερολίνω, 27 Ιουλίου 1827)^[20]

Σχολιασμός: Η επιστολή είναι σταλμένη από το Βερολίνο κατά το χρονικό διάστημα που μεσολαβεί από την εκλογή του Καποδίστρια ως Κυβερνήτη της Ελλάδας και μέχρι την επίσημη άφιξή του στο Ναύπλιο.

Περιερχόμενος ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και αναζητών στηρίγματα κυρίως πολιτικά και οικονομικά, έχει θέσει σε λειτουργία το σχέδιο ανασυγκρότησης της χώρας. Τις προσωπικές του παρεμβάσεις συνεπλήρωναν οι πολυάριθμες επιστολές του προς Έλληνες, λογίους και ευπόρους, και προς φιλέλληνες ξένους.

Ο Ανδρέας Μουστοξύδης^[21] υπήρξε εκ των στενότερων συνεργατών του. Η διασωθείσα αλληλογραφία τους αποτελεί αποκαλυπτική πηγή πρώτου μεγέθους και μεγάλης σημασίας.

Στην προκειμένη επιστολή η διττή θεματολογία της φανερώνει τα πρώτιστα ενδιαφέροντά του. Πρώτο θέμα τα αναξιοπαθούντα ορφανά Ελληνόπουλα, τα οποία διωκόμενα βρίσκονταν στα μεγάλα λιμάνια της Αδριατικής, στη Βενετία, στην Τεργέστη, στο Φιούμε και στην Αγκώνα.. Η πρωταρχική του μέριμνα θα καταλήξει στη σύναξή τους και στη δημιουργία του Ορφανοτροφείου της Αίγινας με παράλληλη λειτουργία τριών αλληλοδιδασκτικών σχολείων και πολλών χειροτεχνιών.

Το δεύτερο θέμα άπτεται της ομαλής καθημερινής λειτουργίας όλων των εκκλησιών της Ελλάδας. Τη θεωρούσε απαραίτητη για την πνευματική αφύπνιση του Έθνους. Εκ παραλλήλου η αναζήτηση λειτουργικών βιβλίων, αγιοπατερικών έργων και λόγων του Ηλία Μηνιάτη, του Νικηφόρου Θεοτόκη, και άλλων φωτισμένων διδασκάλων του Γένους, αποκαλύπτει την πρόθεσή του να εξοπλίσει πνευματικά ιεροκήρυκες για να

περιέρχονται την επικράτεια και να ενισχύουν το ορθόδοξο φρόνημα και την εκκλησιαστική ζωή των ταλαιπωρημένων από αμέτρητες κακουχίες Ελλήνων.

Είναι σαφής στη σκέψη του Καποδίστρια η οργανική ενότητα αγιογραφικής, αγιοπατερικής και λειτουργικής ορθόδοξης παράδοσης, καθώς και η πρωτεύουσα σημασία της στην πνευματική αφύπνιση του Έθνους.

2. *Επιστολή προς αρχιμανδρίτην Μισαήλ (Αποστολίδην) στην Τεργέστη (Παρίσι, 1 Οκτωβρίου 1827)* ^[22].

Σχολιασμός: Προς την εξάαιρετη πνευματική προσωπικότητα τον αρχιμανδρίτη τότε και μετέπειτα μητροπολίτη Αθηνών Μισαήλ Αποστολίδη ^[23] η παραπάνω επιστολή έχει ως αντικείμενό της τη δημιουργία των δύο φροντιστηρίων για τα ορφανά και διασκορπισμένα Ελληνόπουλα. Αποτελεί μέρος του ευρύτερου σχεδίου του Κυβερνήτη να κινητοποιήσει προς φιλανθρωπική συνδρομή όλες τις ανθούσες ελληνικές παροικίες της Δύσης, μεταξύ των οποίων δεσπόζουσα θέση κατείχε η της Τεργέστης Ορθόδοξος Εκκλησία υπό την πνευματική καθοδήγηση του π. Μισαήλ.

Διαχρονική η επισήμανση του Καποδίστρια για την αναγκαιότητα «μεμορφωμένων έν καλῆ διδασκαλίᾳ» σύμφωνα με τον κανόνα «τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως καὶ τῶν ἡθῶν μας». Η ελληνορθόδοξη παράδοση ως «χριστιανική και εθνική παιδαγωγία» ορίζεται ως το αναγκαίο θεμέλιο από το οποίο «εξαργάται κατά μέγα μέρος το μέλλον της Ελλάδος» και η κληρονομία των αγαθών της θείας Πρόνοιας για τους ανθρώπους.

3. *Επιστολή προς π. Κωνσταντίνον Οικονόμον τον εξ Οικονόμων στην Αγία Πετρούπολη (Παρίσι, 1 Οκτωβρίου 1827)* ^[24]

Σχολιασμός: Τὴν ἴδια ακριβῶς ἡμέρα με τὴν προηγούμενη επιστολή και στον ἴδιο τόπο (Παρίσι) κατά τὴ διάρκεια τῆς προαναφερθείσης περιοδείας του στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες συγγράφηκε ἡ απαντητικὴ ἐπιστολή προς τον π. Κωνσταντῖνο Οικονόμο των ἐξ Οικονόμων ^[25] καθώς και ἄλλες πέντε ἐπιστολές.

Οι πληροφορίες για τις οποίες ευχαριστεῖ, προφανῶς ἔχουν ἄμεση σχέση με τὴν επικρατοῦσα ατμόσφαιρα στη ρωσικὴ αὐλή του τσάρου Νικολάου Α΄ και τις φιλελληνικὲς κινήσεις του Οικονόμου, χαίροντος μεγάλης ἐκτιμῆσεως στην Αγία Πετρούπολη.

Ἡ οὐσία τῆς ἐπιστολῆς ἐγκεῖται ὁμως στον προσωπικό της χαρακτήρα. Ὁ νεοεκλεγείς Κυβερνήτης ἔχει πλήρη συναίσθηση του βάρους τῆς εὐθύνης που ἀνέλαβε, καθώς και τῆς ἀναγκαίας πνευματικῆς του στήριξης. Πιθανόν ἡ ἰδιαίτερη αἴτηση των προσευχῶν και των εὐλογιῶν να ἀποκαλύπτει τὴ βαθύτερη πνευματικὴ σύνδεση του Ἰωάννη Καποδίστρια προς τον π. Κωνσταντῖνο ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη παρουσία και δράση τους στη ρωσικὴ πρωτεύουσα.

Ἄλλωστε ἡ ἐπιστολή παρουσιάζει και ἐξομολογητικὰ στοιχεῖα, καθώς προτάσσει ως ὄπλα στην ἀναλαμβάνουμένη πορεία του, τὴν πλήρη πίστη στον Θεό και τὴν καθαρότητα και εὐθύτητα τῆς προαιρέσεώς του.

4. *Επιστολή προς τον πατριάρχη (Αγαθάγγελον) και την Πατριαρχικὴν Σύνοδον στην Κωνσταντινούπολη (Πόρος, 28 Μαΐου 1828)* ^[26]

Σχολιασμός: Πρόκειται περί κεφαλαιώδους σημασίας επιστολής του Καποδίστρια ως απαντητικής σε πατριαρχικό γράμμα, το οποίο από τον Φεβρουάριο του 1828 είχε ήδη κυκλοφορήσει στις εφημερίδες Ευρώπης και Ελλάδος και το οποίο πενταμελής πατριαρχική αντιπροσωπεία επισήμως ενεχείρισε στην Κυβέρνηση στις 22 Μαΐου παρουσία επισήμων εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων Ρωσίας, Γαλλίας και Αγγλίας.

Η ιστορία του γράμματος ξεκίνησε το 1827, όταν σπληαρχηγοί της Στερεάς Ελλάδος πιεζόμενοι από τις τουρκικές δυνάμεις έστειλαν αναφορές στο τότε πατριάρχη Αγαθάγγελο^[27] (1826-1830) να μεσολαβήσει στην Υψηλή Πύλη για να τους χορηγηθεί αμνηστία. Οι Τούρκοι πίεσαν τον Πατριάρχη να συντάξει το εν λόγω γράμμα και να καλέσει τους επαναστατημένους Έλληνες σε ειρήνευση και στην προ του 1821 κατάσταση με την υπόσχεση αμνηστίας. Το σχέδιο βεβαίως δεν είχε συνέχεια, όμως ήταν αρκετό για να προσάψει στον Αγαθάγγελο μία αντεθνική ενέργεια^[28].

Η απαντητική επιστολή του Καποδίστρια μετά από τη σύντομη περιγραφή των γεγονότων δίνει στο θέμα μία πολύ σπουδαία διάσταση.

Δεν μνημονεύεται καμία τουρκική εμπλοκή και εμφανίζεται το γράμμα ως περιέχον παραινέσεις του πατριάρχου προς ολόκληρο το Ελληνικό Έθνος. Η διάσταση απόψεων είναι τεράστια. Ο Καποδίστριας προβάλλει την κοινή πεποίθηση όλων ότι «ὁ Κύριος ... ἔσωσε τὸν λαόν τοῦτον» και μάλιστα ότι ιδιαίτερος τον προίκισε «ἐκ τῆς τοῦ Χριστοῦ πίστεώς του» κατά την διάρκεια του επαναστατικού του αγώνα με «χάριν πολέμου καὶ δύναμιν καρτερίας, καὶ ἀπόφασιν νὰ ἐξαπολεσθῆ μᾶλλον παρά νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγόν». Επομένως η αποδοχή του αποτελέσματος της εθνικής επανάστασης είναι υπακοή και σεβασμός στα «οὐρανόθεν ἐρχόμενα». Αδιανόητη θεωρεί κάθε υπαναχώρηση, η οποία θα δήλωνε άρνηση αυτής της ανθρώπινης και της χριστιανικής των Ελλήνων ιδιότητας. Ως επισφράγισμα τούτων παραθέτει το μαρτύριο του ιερομάρτυρα πατριάρχου Γρηγορίου του Ε', συνοδικών αρχιερέων και πλήθους επιφανών Ελλήνων.

Πολύ ενδιαφέρουσα η κατάληξη της επιστολής του Κυβερνήτη της Ελλάδας.

Παρά τη διάσταση απόψεων σε τόσο μεγάλης σπουδαιότητας θέμα, αιτείται εξ ονόματος όλου του Έθνους τις πατριαρχικές ευχές και βεβαιώνει κατηγορηματικά ότι «ἀμεταπτώτως προσκείμεθα εἰς τὰ δόγματα τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως».

Ο Καποδίστριας δεν διαρρηγνύει τους ακατάλυτους πνευματικούς δεσμούς με τον οικουμενικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, διότι γνωρίζει καλά και από τη διπλωματική του εμπειρία την μη κατονομαζόμενη τουρκική απειλή «ἐπί τοῦ εἰσέτι ὑπὸ οθωμανικόν ζυγόν Γένους τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων». Είναι πιθανόν το χαρακτηριζόμενο ως αντεθνικό πατριαρχικό γράμμα του 1828 να ήταν μία φαινομενική και παραπλανητική ενέργεια έναντι της πολιτικής της Υψηλής Πύλης, προκειμένου να μη προκληθούν διώξεις εις βάρος του ορθοδόξου ελληνικού ποιμνίου της υπόλοιπης Ελλάδας και της Μικράς Ασίας. Η επισήμανση αυτή δεν στερείται ιστορικής βάσεως, διότι η φαναριώτικη πολιτική συχνά αποκοίμιζε την τουρκική εξουσία, προκειμένου να επιτυγχάνει πολύ σπουδαιότερους στόχους.

5. Επιστολή προς μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο στην Πίζα (Πόρος, 10 Ιουνίου 1828)^[29]

Σχολιασμός: Η πνευματική σύνδεση του Ιωάννη Καποδίστρια με τον Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο^[30] είναι από τις πλέον ισχυρές, διότι σφυρηλατήθηκε σε δύσκολους καιρούς και υπό αντίξοες περιστάσεις, ιδιαίτερος το 1814-1815 κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου της Βιέννης, καθώς και με την ίδρυση της «Φιλομούσου Εταιρείας».

Εξομολογητικού χαρακτήρα κι αυτή η επιστολή από τον Κυβερνήτη βρήκε τον Ιγνάτιο στην Πίζα, όπου από το 1815 μνημένος στη Φιλική Εταιρεία παντοιοτρόπως βοηθούσε την Επανάσταση. Αιτιολογεί τη μακρά σιωπή του με την απαρίθμηση αντικειμενικών εμποδίων, όπως και έκτακτης επιδημίας πανώλης.

Παρήγορο και χαροποίο άγγελμα η σημαντική για τις δύσκολες περιστάσεις οικονομική βοήθεια από τον αυτοκράτορα της Ρωσίας Νικόλαο Α΄ και τον βασιλέα της Γαλλίας Κάρολο Ι΄. Εν τούτοις υπάρχουν και οι «μεταλλόθεοι» ηγετικοί κύκλοι του παρελθόντος που εποφθαμιούν αυτήν την οικονομική βοήθεια για να την αφαρπάσουν καταλήστευσαν το εκ 2.400.000 αγγλικών λιρών δάνειο του 1824.

Ο Κυβερνήτης δηλώνει γνώστης των σχεδίων τους και αποφασισμένος να τους παραδειγματίσει προκειμένου ενωμένοι οι Έλληνες να παλινορθώσουν το κράτος. Μέλημά του είναι πρωτίστως η ανακούφιση χιλιάδων οικογενειών «άγαίων, άνεστίων και καταπεινώντων» σε όλη την Ελλάδα.

Στην τελευταία αποστροφή του λόγου του πληροφορεί τον Ιγνάτιο για την καλή του υγεία, παρά τις ταλαιπωρίες, τους κόπους, τις μετακινήσεις, τον καύσωνα, την έλλειψη ανάπαυσης. Και τούτο το αποδίδει στην «πανήσυχο συνείδηση» του και στις ευλογίες του Κυρίου, του «γενναίου και καλού λαού» και του ιδίου του Ιγνατίου.

6. *Επιστολή προς καθηγουμένους και πατέρες των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους (20 Σεπτεμβρίου 1828)* ^[31].

Η πνευματική σύνδεση του Ιωάννη Καποδίστρια, αλλά και του πατέρα του Αντωνίου, με το Άγιον Όρος έχει σημαντική προϊστορία. Το 1819 συνέδραμε καθοριστικά στην έκδοση στη Βενετία των ΙΔ΄ επιστολών του Αποστόλου Παύλου με ερμηνεία του αγίου Θεοφυλάκτου Αχρίδος και με μετάφραση και ερμηνευτικό σχολιασμό του αγίου Νικοδήμου του Αγορείτου.

Την επιμέλεια είχαν οι αγιορείτες μοναχοί Στέφανος και Νεόφυτος, οι οποίοι βρήκαν στο πρόσωπό του «εξοχοτάτου και πανεκλάμπρου κόμητος κυρίου κυρίου Ιωάννου Καποδίστρια, συμβούλου και έξ̄ άπορρήτων τοῡ σεβαστού των Ρωσιών αυτοκράτορος και βασιλέως Πολονίας, Ιππέως διαφόρων ταγμάτων Ρωσσίας και άλλων αυτοκρατόρων και βασιλέων» τον κύριο συνεργό και χρηματοδότη της έκδοσης.

Αποκαλυπτική του μεγέθους της βοήθειας του Ιωάννου είναι η διασωθείσα ευχαριστήριος επιστολή των μοναχών Στεφάνου και Νεοφύτου προς τον πατέρα του Αντώνιο ευθύς με την πραγματοποίηση της έκδοσης, «Ενετίσιν παρά Νικολάω Γλυκεϊ τῷ έξ̄ Ιωαννίνων – 1819».

Την 1η Αυγούστου 1828 η οικτρή οικονομική κατάσταση των αγιορειτικών μονών αναγκάζει τους καθηγουμένους να ζητήσουν την κυβερνητική βοήθεια με επιστολή διαβιβασθείσα στα χέρια του Καποδίστρια διά του μοναχού Νικηφόρου.

Σχολιασμός: Η άμεση ανταπόκριση του Καποδίστρια εκφράζεται με αληθινό πόνο ψυχής για την «δεινήν τοῦ̄ ἱεροῦ̄ τόποῡ ἐκείνοῡ κατάστασιν» και «τάς̄ πολλάς̄ κακουχίας», των μοναχών. Η αντικειμενική όμως αδυναμία του Δημοσίου Ταμείου να βοηθήσει, αναγκάζει τον ίδιο τον Ιωάννη άμεσα να προσφέρει «έξ̄ ἰδίων̄ τοῡ» ένα χρησματικό ποσό, ο οποίο δεν κατονομάζει «γρόσια (X)». Στην απαντητική ευχαριστήρια επιστολή των αγιορειτών πατέρων πληροφορούμεθα ότι ήταν 5.000 γρόσια.

Το κυριότερο όμως σημείο της επιστολής ευρίσκεται στην προσωπική αποκάλυψη ότι για κάθε του πράξη λαχταρά «την έξ̄ ὕψους̄ άντιληψιν̄ καῑ ὀδηγίαν». Για το λόγο αυτό παρακαλεί θερμῶς «τήν̄ συνδρομήν̄ των̄ εύχων̄ καῑ δεήσεων» την «έν̄ τῷ̄ Ἁγίῳ̄ Ὁρει» πανοσιολογιότατων καθηγουμένων και πατέρων.

7. *Επιστολή προς μητροπολίτην Πατρών (Αγαθάγγελον Μυριανθούσης 1828-1832)*(18 Ιανουαρίου 1829) ^[32]

Σχολιασμός: Η πόλη των Πατρών απελευθερώθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1828, όταν οι Τούρκοι την παρέδωσαν στον επικεφαλής του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος στρατηγό Μαιζόν.

Ο ποιμένας της πόλης σπεύδει να ζητήσει με επιστολή από τον Κυβερνήτη την κρατική στήριξη του χειμαζόμενου ποιμνίου του. Η απαντητική επιστολή του Καποδίστρια είναι στηρικτική των προσπαθειών του. Η αδυναμία οικονομικής βοήθειας στην Εκκλησία κατά την τρέχουσα περίοδο, δεν σημαίνει αδιαφορία. Επαινεί τις προσπάθειες του αρχιερέως και τον υπάρχοντα ζήλο του. Ο τρόπος που απευθύνεται στον εκκλησιαστικό ταγό είναι υϊκός και ενθαρρυντικός, καθώς υπενθυμίζει ότι «ὁ καιρὸς ὁ εἰς τοὺς χριστιανούς σωτηριωδέστατος καὶ θαυματουργότατος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, καθ' ὃν ἡ Εκκλησία πτωχὴ ἦτο, καὶ ἄσημος, καὶ καταδιωκομένη».

8. *Επιστολή προς τον ιερέα του τακτικού σώματος (Ναύπλιο, 28 Φεβρουαρίου 1829)* ^[33]

Σχολιασμός: Ο Ιωάννης Καποδίστριας μεταξύ των προτεραιοτήτων της κυβερνητικής του πολιτικής έθεσε την ανασύνταξη του στρατού και του στόλου, διότι κατά τήν εγκατάσταση του ως Κυβερνήτη το 1828, η Επανάσταση ψυχорραγούσε. Ολόκληρη η Πελοπόννησος, με εξαίρεση την Αργολίδα και τη Μάνη, βρισκόταν στα χέρια του Ιμπραήμ πασά και των Αιγυπτίων και το μεγαλύτερο μέρος της Στερεάς Ελλάδος βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο των Τούρκων του Κιουταχί.

Η επιστολή αυτή του Κυβερνήτη απευθύνεται στον ορισθέντα ιερέα του Τακτικού Σώματος του στρατού και φέρει τον τίτλο «Χρηματισμοί». Αποτελεί δηλαδή έναν οδηγό για τον θεσμό του στρατιωτικού ιερέως, που ο Καποδίστριας πρώτος προέβλεψε ως απαραίτητο για το στράτευμα. Οι στρατώνες και οι στρατιώτες δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να μένουν εκτός της ποιμαίνουσας Εκκλησίας.

Η ευκαιρία της περιόδου της Μεγάλης Τεσσαρακοστής αποτελεί για τον ιερέα πρώτης τάξεως αφορμή για πολύ σημαντικές προτροπές χάριν της στρατιωτικής νεολαίας.

Του παρέχει τη δυνατότητα ως πνευματικού πατρός να ενισχύσει την προσέλευση στα μυστήρια της ιεράς εξομολογήσεως και της θείας μεταλήψεως.

Να αξιοποιήσει και να καθορίσει ημέρες νηστείας κατά τις υπάρχουσες συνθήκες με ιδιαίτερη επισήμανση στην εκκλησιαστική τάξη, δηλαδή «μετά τῆς γνώμης τοῦ ἀρχιερέως».

Να ενδιαφερθεί για την καθημερινή προσευχή στους στρατώνες και για τη διδασκαλία περί της προσευχής. Να φροντίσει για την μελλοντική προμήθεια βιβλίων προσευχών για κάθε στρατευόμενο.

Η μέριμνα του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια για τήν στρατευόμενη νεότητα υπήρξε πολύ σημαντική με ιδιαίτερη προέκταση να ενισχύει ο στρατιωτικός ιερέας ως πνευματικός πατέρας «τὴν πρὸς τὴν πατρίδα πίστιν καὶ τὸ ἐπιεικὲς τῆς διαγωγῆς». Με τον τρόπο αυτό επεδίωκε να αναζωπυρώσει τον ενθουσιασμό του στρατού για τήν απελευθέρωση της δοκιμαζόμενης πατρίδας και συνάμα να εξαλείψει φαινόμενα ενόπλων βίαιων και απάνθρωπων συμπεριφορών. Οι αρετές της πειθαρχίας και της καλής διαγωγῆς εξυψώνουν το αξιόμαχο και το ηθικό επίπεδο του στρατεύματος.

Η αποσπασματική προσέγγιση επιλεγμένων επιστολών του Ιωάννη Καποδίστρια δεν αποτελεί ασφαλώς πλήρη σκιαγράφηση της μεγάλης αυτής μορφής της σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας. Μας δίνει όμως τη δυνατότητα να μυηθούμε για μία ακόμη φορά σε παρακαταθήκες ζωής για την Ορθοδοξία και τον Ελληνισμό.

Το γεγονός της δολοφονίας του στις 6.30' το πρωί της Κυριακής 27ης Σεπτεμβρίου 1831, όταν έφυγε από το Κυβερνείο του Ναυπλίου για να λειτουργηθεί «ῥθρορ βαθέος», όπως έκανε σε όλη του τη ζωή, ως πιστός ορθόδοξος χριστιανός, είναι συγκλονιστικό για όλη τη μετέπειτα ιστορία του τόπου μας. Η δολοφονία του ανέκοψε την πορεία του Έθνους για την ολοκλήρωσή του εντός των ορίων της Ελληνορθόδοξης παράδοσής μας.

Ως Ελπίδα ελπίδα εξακολουθούν να παραμένουν επίκαιρα τα λόγια του ίδιου του φωτισμένου Κυβερνήτη, όταν προέβλεπε ως πιθανή τη δολοφονία του:

«Θά ἔλθει κάποτε ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες θά ἐννοήσουν τὴν σημασία τῆς θυσίας μου». ^[34]

[1] Για τον βίο του Ιω. Καποδίστρια ενδεικτικά βλ. Θ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ – ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Αυτογραφία Ιωάννου Καποδίστρια*, εκδ. Μπάυρον, Αθήνα 1940. ΚΟΥΚΟΥ Ε., *Ο Καποδίστριας και η παιδεία 1803-1822. Α' Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης*, Αθήνα 1958. ΚΟΥΚΟΥ Ε., *Ο Καποδίστριας και η παιδεία 1827-1832. Β' Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αιγίνης*, Αθήνα 1972. ΑΝΔ., ΙΔΡΩΜΕΝΟΣ, *Ιωάννης Καποδίστριας. Κυβερνήτης Ελλάδος*, εκδ. Καραβία, Αθήνα 1986. ΜΑΝΤΖΟΥΛΙΝΟΣ ΔΙΟΝ., *Ιωάννης Καποδίστριας 1776-1831*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1990. ΠΑΥΛ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ – Ν. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιωάννης Καποδίστριας, 1776-1831. Ο κορυφαίος Έλληνας Ευρωπαίος*, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα 1992. ΧΡ. ΚΟΥΛΟΥΡΗ – ΧΡ. ΛΟΥΚΟΣ, *Τα πρόσωπα του Καποδίστρια: ο πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος και η νεοελληνική, ιδεολογία (1831-1996)*, εκδ. «Πορεία», Αθήνα 1996. *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Ιωάννης Καποδίστριας. 170 χρόνια μετά 1827-1997, Ναύπλιο 26-28 Σεπτεμβρίου 1997*, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αργολίδας, 1998. ΙΩ. ΤΣΑΓΚΑΣ, *Η θρησκευτική αγωγή στο εκπαιδευτικό έργο του Καποδίστρια*, εκδ. Παναγόπουλος ³2001.

[2] Για την καποδιστριακή βιβλιογραφία βλ. ΠΑΥΛ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ, *Βιβλιογραφία Ιωάννη Καποδίστρια 1776-1831*, Θεσσαλονίκη 1981.

[3] Βλ. ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, Κυβερνήτου της Ελλάδος, *Επιστολαί: Διπλωματικά, διοικητικά και ιδιωτικά, γραφείσαι από 8 Απριλίου 1827 μέχρις 26 Σεπτεμβρίου 1832*, συλλεγείσαι μεν και καταταχθείσαι φροντίσει των αδελφών αυτού, εκδοθείσαι δε παρά Ε. Α. Βεταν, ενός των γραμματέων του Κυβερνήτου. Ελληνιστί δε εκδίδονται δαπάναις Π.Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου, Ιατρού μεταφρασθείσαι εκ του Γαλλικού παρά Μιχαήλ Γ. Σχινά, τ. 1 – 2, εκδ. Κωνσταντίνος Ράλλης, Αθήνησιν 1841 / τ. 3, εκδ. Τυπογραφία Χαρτοφύλακος, Αθήνησιν 1842 / τ. 4, εκδ. Τυπογραφία Χαρτοφύλακος, Αθήνησιν 1843.

[4] ΠΟΛ. ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ, *Ιωάννης Καποδίστριας. 176 γράμματα προς τον πατέρα του*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1972.

[5] Ο Κοντόσταυλος έζησε κατά τα έτη 1789-1865. Ήταν τραπεζίτης και πολιτικός. Με εντολή του Καποδίστρια αγόρασε από τη Μάλτα τα μηχανήματα του Εθνικού Νομισματοκοπείου της Αίγινας και έκοψε τα πρώτα ελληνικά νομίσματα του Φοίνικα.

[6] Η ίδρυσή της μονής Πλατυτέρας ανάγεται στο 1743 από τον Λευκαδίτη ιερομόναχο Χρύσανθο Συρόπουλο. Ανέπτυξε σημαντική λατρευτική, ποιμαντική και φιλανθρωπική δράση. Διαθέτει τη μεγαλύτερη μοναστηριακή βιβλιοθήκη της Κέρκυρας με 91 χειρόγραφα. Περισσότερα για την μονή και για τον ιερομόναχο Συμεών Μασέλλο βλ. ΚΩΝ. ΘΥΜΗΣ, *Η Ιερά Μονή Υπεραγίας Θεοτόκου Πλατυτέρας Κέρκυρας*, Κέρκυρα 2002. ΠΑΝ. ΤΖΙΒΑΡΑ, - ΣΠ. ΚΑΡΥΔΗ, *Η βιβλιοθήκη της μονής Παλαυτέρας Κέρκυρας. Χειρόγραφα – Έντυπα – Αρχείο*, Αθήνα 2010.

[7] Στοχεία για την ζωή και την δραστηριότητα του ιερέως Ιδρωμένου Ανδρέα, βλ. ΙΩ. ΡΩΜΑΝΟΣ, «Ιδρωμένος Ανδρέας», *Πανδώρα* ΚΑ (1871) 501-509. ΤΡ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τόμ. Β', Αθήνα 1936, σελ. 103 κ.εξ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα 1960, σελ. 70-71. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΛΟΣ, «Ιδρωμένος Ανδρέας (1764-1842)», *ΘΗΕ* 6(1965)743-744.

[8] Περισσότερα για τον Άνθιμο Γαζή βλ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Βιογραφική Συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*, εισαγωγή – επιμέλεια Κ. Δημαράς, εκδ. Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1960, σελ. 35. ΙΩ. ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ, *Άνθιμος Γαζής (1758-1828). Νέα θεώρησις της ζωής και του έργου του*, Αθήνα 1969. ΓΕΩΡ. ΖΙΟΥΤΟΣ, *Άνθιμος Γαζής. Ο αναγεννητής εθναπόστολος, ο κοινωνικός μεταρρυθμιστής, ο αγωνιστής δημοσιογράφος*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΡΑΙΟΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, ΦΡΑΝΣΙΣΚΟ ΝΤΕ ΜΙΡΑΝΤΑ

- η Ελληνική Σκέψη στην Αυτοθέσμιση των Κοινωνιών, τον Διαφωτισμό και την Γνώση

ΑΞΙΟΝΑΣ Ι: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΟΡΑΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ

www.academy.edu.gr

2000. ΔΗΜ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο Διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828)*. Παράρτημα η Εργογραφία του, ανάτ., τόμ. 62, «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», Λάρισα 2012.

[9] Ρ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Γαζής Άνθιμος», *ΠΛΜ* 13(1984)81-82.

[10] Ε. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Ιγνάτιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, [Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων], Αθήνα 1961. Ε. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, «Ιγνάτιος» *ΘΗΕ* 6 (1965) 727-730. ΙΑΚ. ΚΛΕΟΜΒΡΟΤΟΣ, *Ιγνάτιος ο Λέσβιος Μητροπολίτης Ουγγροβλαχίας. Ο στυλοβάτης της Εθνικής ανεξαρτησίας 1765-1828. Τόμος αναμνηστικός επί τη μετακομιδή και ταφή του σεπτού σκηνώματος αυτού*, έκδ. Αστήρ, Αθήναι 1965. ΕΥΣΤΡ. ΚΛΟΥΡΑΣ, *Ο πολιτικός στοχασμός Ιγνατίου του Λέσβιου Μητροπολίτου Ουγγροβλαχίας (1766-1828)*, χ. ο, Αθήναι 1971.

[11] Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, «Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας», *ΠΛΜ* 24(1986)392-393.

[12] Βλ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, *Βιογραφική Συλλογή Λογίων της Τουρκοκρατίας ...*, σελ. 149-150. Γ. ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ, *Λόγιοι της Τουρκοκρατίας*, τόμ. Β', έκδ. Ζαχαροπούλου, Αθήνα 1956, σελ. 321-322. *Πρακτικά Συνεδρίου, «Ο Κωνσταντίνος ο εξ Οικονόμων»*, Τσαρίτσανη 25 Μαΐου 1996, Αθήνα 1998. ΚΩΝ. ΛΑΠΠΑΣ (επιμ.), – ΡΟΔ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ (επιμ.), *Κωνσταντίνος ο Οικονόμος ο εξ Οικονόμων, Αλληλογραφία*, τόμ. Α' (1802-1817), Αθήνα 1989 – τόμ. Β' (1818-1822), Αθήνα 2002. ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΕΡΟΣ, *Μετακένωσις. Ελλάδα Ορθοδοξία, διαφωτισμός κατά τον Κοραή και τον Οικονόμο*, μτφ. Εμμανουήλ Γεωργουδάκης, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2012.

[13] Βλ. ΦΕΙΔΑΣ, «Οικονόμος Κωνσταντίνος», *ΠΛΜ* 40(1990)158-159.

[14] ΙΩ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Μισαήλ Αποστολίδης», *ΘΗΕ* 11 (1967)65-66.

[15] Για την Φλαγγίνειο Σχολή βλ. ΑΘ. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986. (Διατριβή επί Διδακτορία α' έκδ. 1975).

[16] ΕΥ. ΜΑΝΗ, *Ανδρέας Μουστοζύδης 1785-1860, ο επιστήμων, ο πολιτικός, ο εθνικός αγωνιστής*, Αθήναι 1960.

[17] Βλ. ΔΗΜ. ΣΤΡΑΤΗΣ, *Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός (1772-1851). Βιογραφία – Εργογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 173-199, όπου εκτενής ανάλυση και βιβλιογραφία.

[18] Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Η υπό τον Καποδίστρια διορισθείσα εκκλησιαστική επιτροπή και το έργο αυτής», *Εκκλησία* 1951, σελ. 26.

[19] Τα κείμενα των επιλεγμένων επιστολών δεν παρετέθησαν, λόγω του περιορισμένου χώρου της έκδοσης.

[20] Την Επιστολή βλ. ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Α', σελ. 134-137.

[21] Πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του Ανδρέα Μουστοζύδη, βλ. ΕΥ. ΜΑΝΗ., *Ανδρέας Μουστοζύδης, 1785-1786. Ο επιστήμων, ο πολιτικός, ο εθνικός αγωνιστής*, χ. ε., 1960. ΘΕΟΔ. ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ, *Ανδρέας Μουστοζύδης. Βίος και έργο*, εκδ. Ζαρνάβος, Αθήναι 3^η 1963. ΓΕΩΡ. ΖΩΓΑΣ, *Α. Μουστοζύδης και Ν. Θωμαζαίος*, [Σπουδαστήριο Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών 41], Αθήναι 1964.

[22] Την επιστολή βλ. ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Α', σελ. 182-183.

[23] Βλ. ΙΩ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, «Μισαήλ», *ΘΗΕ* 8(1966) 1165-1166.

[24] Την Επιστολή βλ. ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Α', σελ. 184-186.

[25] Βλ. ΑΘ. ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, *Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων*, χ.τ., χ.χ. ΝΙΚ. ΚΑΡΑΡΑΣ, *Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων και η Σύμρνη*, χ.ο., Αθήναι 1971. ΓΙΑΝ. ΞΟΥΡΙΑΣ, *Κωνσταντίνος Οικονόμος εξ Οικονόμων. Το φιλολογικό έργο. Η θεωρία των Γραμματικών Τεχνών*, εκδ. Ριζάρειο Ίδρυμα, Αθήνα 2007.

[26] ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Β', σελ. 111-114.

[27] Πρόκειται για τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αγαθάγγελο Α' τον από Χαλκηδόνος.

[28] Για τον πατριάρχη Αγαθάγγελο βλ. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, «Αγαθάγγελος», *ΘΗΕ* 1(1962)80-81, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

[29] ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Β', σελ. 133-134.

[30] Για τον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας βλ. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, *Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας (1766-1828). Αλληλογραφία, πολιτικά υπομνήματα, λόγοι, σημειώματα περί Ιγνατίου*, Ακαδημία – Αθηνών – Γραφείο Δημοσιευμάτων, τυπ., «Εστία» Β. Καργαδούρη, Εν Αθήναις 21961. Βλ. επίσης *Ανέκδοτα επιστολαί του μητροπολίτου Ουγγροβλαχίας Ιγνατίου προς τον Ι. Καποδίστρια*, χ.τ., χ.χ..

[31] Την επιστολή βλ. ΙΩ. ΚΟΡΝΗΛΑΚΗΣ, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Ο Άγιος της Πολιτικής 1813-2011. 180 χρόνια από την δολοφονία του*, εκδ. Ελαία, Αθήνα 2011, σελ. 347.

[32] ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Α', σελ. 8-9. Για τον μητροπολίτη Πατρών Αγαθάγγελο Μυριανθούσης βλ. Μ. ΦΕΡΕΤΟΣ, «Αγαθάγγελος», *ΘΗΕ* 1 (1962)82-83, όπου και περισσότερη βιβλιογραφία.

[33] ΙΩ. ΚΟΡΝΗΛΑΚΗΣ, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας. Ο Άγιος της Πολιτικής 1813-2011. 180 χρόνια από την δολοφονία του...*, σελ. 421.

[34] ΙΩ. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ, *Επιστολαί*, τόμ. Δ', Αθήναι 1841, σελ. 300.